

KARADENİZ

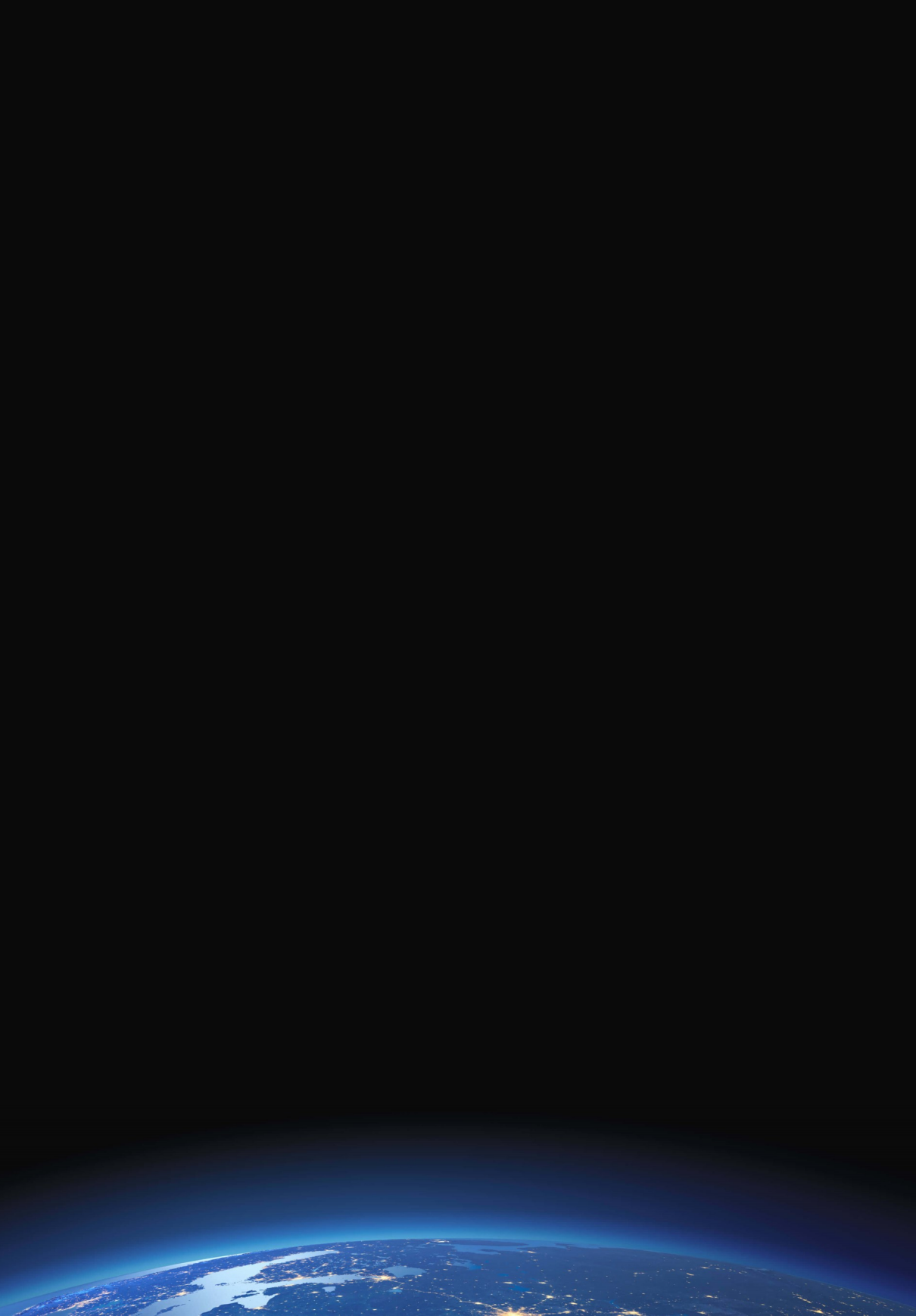
2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA
BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editör
ÖZGÜR TÜFEKÇİ

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

KARADENİZ

2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editör
ÖZGÜR TÜFEKÇİ

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Özgür Tüfekçi

Doç. Dr. Tüfekçi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi Müdürü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Aynı zamanda, İngiltere merkezli bir düşünce kuruluşu olan CESRAN International'ın (www.cesran.org) kurucusu ve Genel Direktörüdür. Sheffield Üniversitesi'nden Uluslararası İlişkiler yüksek lisans derecesi ve Coventry Üniversitesi'nden Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler doktora derecesi almıştır. Başlıca araştırma alanları Avrasyacılık, Ulus İnşası, Milliyetçilik Teorileri, Jeopolitik Kuramlar ve Yükselen Güçlerdir.

KARADENİZ: 2020 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

KTÜ-SAM Kitapları 1

www.ktu.edu.tr/sam

ISBN: 978-605-2271-35-3

© 2021 Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları

1. Baskı: Temmuz 2021, Trabzon

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

KTÜ Stratejik Araştırma Merkezi

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel: 0462 377 21 43

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

Üniversiteler Yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.

Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasaından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

KARADENİZ:

2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler

Editör: Özgür Tüfekçi

İçindekiler

TAKDİM8

1. BÖLÜM: Bölge Ülkelerinin 2020 Görünümü

Çok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye: 2020 13

RUKİYE PATAN ve ÖZGÜR TÜFEKÇİ

Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020 51

HÜLYA KINIK

İç Sorunlar ve Çözüm Arayışları İçinde Bulgaristan:
2020 78

VAHİT GÜNTAY

Var Olma Mücadelesi İçinde Ermenistan: 2020 108

DİLEK KARADENİZ TOPAL

Batı ile Bütünleşme Sürecinde Gürcistan: 2020 143

HASAN YILMAZ

Doğu ile Batı Arasında Yönünü Arayan Moldova:
2020 182

SELİM KURT

Pandemi ve Seçim Kıskaçında Romanya: 2020 208

EDA TUTAK

Bölgesel Mücadelenin Küresel Aktörü Rusya: 2020 243

YAŞAR SARI

Reform Arayışının Gölgesinde Ukrayna: 2020..... 290

ADNAN SEYAZ

Müzmin Sorunlar Sarmalında Yunanistan: 2020..... 320

ŞEYMA KALYONCU

2. BÖLÜM: Uluslararası Aktörler ve Geniş Karadeniz Havzası

Trump Giderken Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası: 2020 354

MURAT ÜLGÜL

NATO ve Geniş Karadeniz Havzası: 2020 385

PELİN ÇOLAK ve CEREN HAKYEMEZ

Geniş Karadeniz Havzası'nda Çin'in Yeniden Konumlanma Stratejisi: 2020..... 412

MÜGE YÜCE

Avrupa Birliği'nin Geniş Karadeniz Havzası'na Yönelik Politikaları: 2020 439

FEVZİ KIRBAŞOĞLU ve ÖZGÜR TÜFEKÇİ

3. BÖLÜM: Geniş Karadeniz Havzasında Sınırtaşan Sorunlar

Ukrayna ve Suriye Krizlerinin Kesişimi: Rusya ve Türkiye'nin Jeopolitik Mücadelesi 476

RAHMAN DAĞ

Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz Havzası'nda Göç ... 498

İSMAIL KÖSE

“Kanal İstanbul” Projesinin Montrö Boğazlar Rejimine
Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme 523

BÜLENT ŞENER

Karadeniz Bölgesi Enerji Dinamikleri 551

ANIL ÇAĞLAR ERKAN ve AYÇA EMİNOĞLU

Çevresel Sorunlar Bağlamında Karadeniz Havzasında
Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası İş Birlikleri..... 595

NİSA ERDEM

2020 Yılı Rus İstihbarat Faaliyetleri 625

AHMET ATEŞ

Karadeniz ve Küreselleşme 650

BÜŞRA YILMAZ ve MURAT ÇEMREK

Geniş Karadeniz Bölgesi'nde Entegrasyon Hareketleri ve
Güç Mücadelesi: Jeoekonomik Bakış 678

BAYRAM GÜNGÖR

YAZARLAR 714

TAKDİM

Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler yayın hayatına başladığı bu ilk çalışmayla küresel ve bölgesel gelişmelere odaklanarak bölge ile ilgilenen araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olmayı amaçlamaktadır.

Kısa zamanda yoğun bir çalışma ve emeğin ürünü olarak sizlerle buluşan elinizdeki eserin bilgi ağırlıklı olması hedeflenirken, yazarların yapmış olduğu analizler okuyucunun takdirine bırakılmıştır. Bu noktada birbirinden değerli yazarlarımız çalışmalarını uzmanlıkları çerçevesinde sunarken analitik yaklaşımlarıyla birbirini tamamlayan bölümleri kitaba bütüncül bir perspektif katmaktadırlar.

2020’de Karadeniz Havzasındaki gelişmelerin ele alındığı bu kitapta yirmi bir makale yer almaktadır. Üç bölümünden oluşan kitabımızın ilk bölümünde havzadaki ülkelerden onunun 2020 yılında yaşadıkları süreçler masaya yatırılırken; ikinci bölümde uluslararası aktörlerin havzaya yaklaşımları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise nispeten daha bağımsız makalelerle Karadeniz havzası farklı açılardan incelenmekte ve okuyucuya ilk iki bölümdeki makaleleri analitik olarak birleştirebilecekleri alan sunulmaya çalışılmaktadır.

Birinci bölüm Rukiye Patan ve Özgür Tüfekçi’nin Türkiye’nin pandemi koşulları altında 2020 yılında geçirmiş olduğu süreçleri ele aldığı “ok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye: 2020” başlıklı çalışma ile başlamaktadır. Akabinde Hülya Kınık “Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020”; Vahit

Güntay “İç Sorunlar ve Çözüm Arayışları İçinde Bulgaristan: 2020”; Dilek Karadeniz Topal “Var Olma Mücadelesi İçinde Ermenistan: 2020”; Hasan Yılmaz “Batı ile Bütünleşme Sürecinde Gürcistan: 2020”; Selim Kurt “Doğu ile Batı Arasında Yönünü Arayan Moldova: 2020”; Eda Tutak “Pandemi ve Seçim Kıskaçında Romanya: 2020”; Yaşar Sarı “Bölgesel Mücadelenin Küresel Aktörü Rusya: 2020”; Adnan Seyaz “Reform Arayışının Gölgesinde Ukrayna: 2020”; Şeyma Kalyoncu “Müzmin Sorunlar Sarmalında Yunanistan: 2020” başlıklı makaleleriyle havza ülkelerini ele almaktadırlar.

İkinci bölümde ise havzanın dışındaki aktörlerin havza ülkelerine yaklaşımları ve politika oluşturma süreçleri Murat Ülgül’ün “Trump Giderken: Amerika Birleşik Devletleri’nin Karadeniz Politikası, 2020”; Pelin Çolak ve Ceren Hakyemez’in “NATO ve Geniş Karadeniz Havzası: 2020”; Müge Yüce’nin “Geniş Karadeniz Havzası’nda Çin’in Yeniden Konumlanma Stratejisi: 2020”; ve Fevzi Kırbaşoğlu ve Özgür Tüfekçi’nin “Avrupa Birliği’nin Geniş Karadeniz Havzası’na Yönelik Politikaları: 2020” başlıklı makaleleriyle incelenmektedir.

Son bölümde ise ilk iki bölümdeki makaleleri tamamlayıcı ve birleştirici olarak Rahman Dağ “Ukrayna ve Suriye Krizlerinin Kesişimi: Rusya ve Türkiye’nin Jeopolitik Mücadelesi”; İsmail Köse “Soğuk Savaş Sonrasında Karadeniz Havzası’nda Göç”; Bülent Şener “‘Kanal İstanbul’ Projesinin Montrö Boğazlar Rejimine Olası Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”; Anıl Çağlar Erkan ve Ayça Eminoğlu “Karadeniz Bölgesi Enerji Dinamikleri”; Nisa Erdem “Çevresel Sorunlar Bağlamında Karadeniz Havzasında Türkiye’nin Taraf Olduğu Uluslararası İş Birlikleri”; Ahmet Ateş “2020 Yılı Rus İstihbarat Faaliyetleri”; Büşra Yılmaz ve Murat Çemrek “Karadeniz ve Küreselleşme”; Bayram Güngör “Geniş Karadeniz Bölgesi’nde Entegrasyon Hareketleri ve Güç Mücadelesi: Jeoekonomik Bakış” makaleleriyle elinizdeki eserin tamamlanmasını sağlamışlardır.

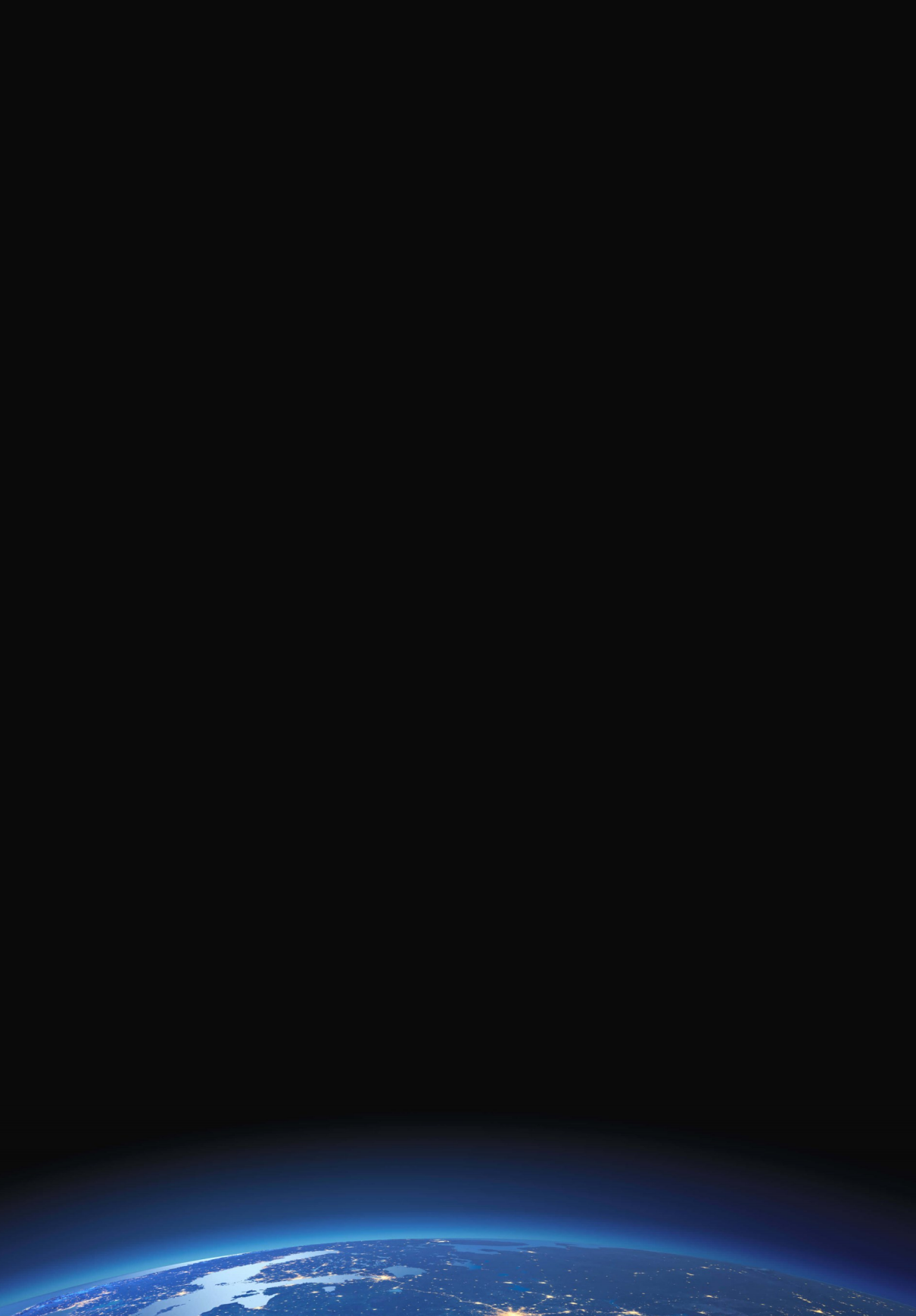
Yıllık mahiyetinde hazırlanan çalışmanın bu sayısının yayımlanması hususunda yazılarıyla katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve kitabımıza teveccüh gösteren saygıdeğer okurlarımıza teşekkür ederim.

DOÇ. DR. ÖZGÜR TÜFEKÇİ
KTÜ-SAM Müdürü
Trabzon - Nisan 2021

Geniş Karadeniz
Havzasında
Sınıraşan
Sorunlar

3. BÖLÜM

ÇEVRESEL SORUNLAR BAĞLAMINDA KARADENİZ HAVZASINDA TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU ULUSLARARASI İŞ BİRLİKLERİ

Nisa Erdem

[Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü]

Giriş

Çevre hem insanlar tarafından oluşturulan hem de insanların yaşama alanını biçimlendiren ve refah düzeyini belirleyen, bu bağlamda etkileşim unsurunu bünyesinde barındıran bir kavramdır. Çevre, insan topluluklarının ekonomik ve sosyal gelişiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda insan topluluklarının sürekli etki ve baskıları altında şekillenmektedir. Çevre sorunları dünyanın her yerinde kalkınmışlık düzeyini belirleyen ve bu doğrultuda önleyici tedbirlerin alınması gereken bir meseledir. Çevre sorunlarının bugünü, yarını ve geçmişi birbirine bağlıdır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik konusu da çevre için ayrı bir önem arz etmektedir.

Rittel ve Webber (1973)’in “Dilemmas in a General Theory of Planning (Genel Planlama Teorisindeki İkilemler)” adlı çalışmasında karmaşık sorunların özelliklerine yönelik belirlenen ilkeler¹ doğrultusunda çevre sorunlarının da

¹ Karmaşık sorunların kesin ve açık bir tanımı bulunmamaktadır; sorunların çözümü kurala bağlı değildir, çözümlerin doğru ya da yanlışlığından bahsedilemez; her bir karmaşık soruna ilişkin sınırsız çözüm yolu mevcuttur;

karmaşık bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan çevre sorunları aynı zamanda sınır aşan sorunlardır. Yaşanan çevre sorunlarının etkisi meydana geldiği alana göre her zaman daha büyük sonuçlar doğurmaktadır. Bu çevre sorununa kaynaklık eden nedenler açısından da geçerli bir olgudur. Şöyle ki, herhangi bir coğrafi mekân üzerinde görülen çevre sorunları her zaman için o bölgenin ve o bölgede yaşayan insan topluluklarının neden olduğu olaylardan ötürü oluşmamaktadır. Çok daha geniş bir nedenler kümesi ilgili çevre sorunlarının doğmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda çevre sorunlarının kümülatif bir yapıya sahip olduğunu söylemek de mümkündür.

Çevre ve çevre sorunlarının sınır aşan ve karmaşık doğası tek taraflı çözüm yollarından daha fazlasını gerekli kılmaktadır. Küreselleşme süreci, telekomünikasyon, bilgisayar, teknoloji ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler, internetin erişim gücü ve ağ yönetimi, coğrafi sınırları bulanıklaştıran ve sembolik hale getiren olaylardır. Bu durum bir yandan çevre ve benzeri karmaşık sorunların ortaya çıkmasına neden olan ortamı meydana getirirken, diğer yandan yine bu sorunlar karşısında başvurulacak yöntemlerin geliştirilmesini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde geliştirilen iş birliği ve ortaklıklar, çevre sorunlarının ortak meseleler olması ve müşterek sorumluluk altında değerlendirilmesi gerektiğine bağlı olarak, sunulan çözüm yolları olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Karadeniz havzası çevreye ilişkin sorunların yoğunlukla yaşandığı ve bu bağlamda en çok korunmaya muhtaç alanlardan biridir. Karadeniz havzası alanda kıyı ülkelerin ve

çözüm yolları deneme ve yanılma yolu ile elde edilemezler ve bu bakımdan her çözüm yolu tek seferliktir; karmaşık sorunların tanımlanabilir potansiyel bir çözüm kümesi bulunmamaktadır; karmaşık sorunlar benzersizdir; karmaşık sorunlar aynı zamanda diğer sorunların nedenidirler; karmaşık sorunlara neden olan olayların sayısı birden fazladır, tek bir nedene bağlı olarak açıklanamazlar; karmaşık sorunlar tam ve eksiksiz bir sorumluluk gerektirmektedir.

kentlerin neden olduğu karasal atıkların denize ulaşması, kurulan fabrikaların oluşturduğu atıklar, yoğun deniz ulaşımının neden olduğu petrol sızmaları gibi daha birçok nedene bağlı olarak yaşanan olumsuz gelişmeler, Karadeniz'in ciddi anlamda tehdit edilmesine neden olmaktadır. Karadeniz havzasında kurulacak uluslararası iş birlikleri, Karadeniz'e ilişkin çevre sorunlarının ve nedenlerinin belirlenmesi, araştırılması, sorunlara ilişkin çözüm kümelerinin oluşturulması ve en uygun çözüm yolunun geliştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir.

Bu çalışma kapsamında, Karadeniz havzası özelinde yaşanan çevre sorunlarının uluslararası iş birlikleri yoluyla ele alındığı önemli düzenleme ve organizasyonlara yer verilmeye çalışılmıştır. Söz konusu iş birlikleri hem Karadeniz havzasındaki ülkeleri kendi aralarında oluşturduğu hem de bu ülkelerin de dâhil olduğu uluslararası iş birliklerini içermektedir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle çevre alanına ilişkin hukuki çerçeve niteliğindeki iki önemli uluslararası düzenleme olan Stockholm ve Rio konferanslarından bahsedilmiştir. Ardından Türkiye'nin dâhil olduğu bölgesel nitelikteki uluslararası iş birliği örgüt, sözleşme ve metinlere yer verilmiştir. Son olarak, çevre sorunlarının aynı zamanda yerel girişimlerin de katkılarını içermesi gerekliliği ve bu bağlamda gerçekleştirilen faaliyetlerin varlığına dayanarak yerel düzeyde kurulan uluslararası iş birliklerine yer verilmiştir.

1. Karadeniz Havzasındaki Çevresel Sorunlara Genel Bir Bakış:

Karadeniz, Akdeniz'i önce İstanbul Boğazı sonra Marmara denizi ve Çanakkale boğazı, ardından Ege Denizi ile birbirine bağlamaktadır. Tuna, Dnipro, Don Dinyeper, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Sakarya dâhil olmak üzere birçok nehir Karadeniz'e akmaktadır. Avrupa'nın en önemli denizlerinden biri olan Karadeniz, balıkçılık, turizm, petrol üretimi ve ulaşım

kaynağı olarak bölge ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır (Bat vd., 2018: 67-69). Karadeniz, “Karadeniz Bölgesi”, “Karadeniz Havzası” ve “Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi” olarak farklı coğrafi terimlerle ifade edilmektedir (Karabulut, 2015: 54). Bu bağlamda, Karadeniz’i ele alan çalışmalarda, kapsam olarak kimi zaman Karadeniz’e kıyısı bulunan ülke ve kentler ifade edilmeye çalışılırken, kimi zaman çok daha geniş coğrafi bir bölgeye vurgu yapıldığı görülmektedir.

İşbu çalışmada Karadeniz kıyısı, sınırları Karadeniz’e açılan ülke ve kent yönetimlerini ifade ederken, Karadeniz havzası alanı ise kısmen ya da tamamen 23 ülkeyi kapsamaktadır. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu altı ülkenin Karadeniz’e doğrudan kıyısı bulunmaktadır. Diğer ülkeler ise Avrupa nehirleri yoluyla denizle yakından bağlantılı bir alanda bulunmaktadırlar (Bat vd., 2018: 67-69). 60’ın üzerinde kentin yerleşim yeri sınırları Karadeniz kıyısında bulunmaktadır. Son yıllarda yaşanan önemli gelişmelerden biri olarak nüfusun kırsal yerleşmelerden kentlere doğru kayması göz önüne alındığında, Karadeniz kıyısı bölgesinde yaşanan insan topluluğunun önemi daha da görünürlük kazanmaktadır. Bu bağlamda, Karadeniz havzasının sahip olduğu önem ve zenginlik birçok farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, havzanın sahip olduğu ekonomik üstünlükler, biyolojik çeşitlilik ya da yaşayan insan topluluğu aynı zamanda bu alan için ciddi çevresel tehditlerin kaynağını da teşkil etmektedir.

Sulama amaçlı düzensiz ve plansız tatlı su çekilmesi, hidro ve termal enerji üretiminin yapılması, kıyı alanlarının inşaat için kullanılması ve denize akan nehirlere boşaltılan çok sayıda arıtılmamış endüstriyel ve tarımsal atıkların tümü nedeniyle Karadeniz havzası ciddi bir felaketle karşı karşıya kalmaktadır. Taraklı denizanası, Mnemiopsis leydi gibi fırsatçı türlerin ortaya çıkması; büyük nehirlerde baraj inşaatının neden olduğu hidrolojik dengede meydana gelen değişiklikler;

kimyasal ve mikrobiyolojik kirlilik, sentetik organik kirleticiler, ağır metaller, radyonüklitler, damping ve petrol kirliliği Karadeniz'deki bozulmaların diğer faktörleri arasındadır. Bunlar, Karadeniz çevresinin biyolojik çeşitlilik, habitatlar, balıkçılık kaynakları, estetik ve rekreasyonel değer ve su kalitesi açısından önemli ölçüde bozulmasına neden olmaktadır (Bakan ve Büyükgüngör, 2000: 24). Görüldüğü üzere ve Rittel ve Webber (1973), tarafından karmaşık sorunların doğasına ilişkin çizilen genel ve kapsayıcı çerçevede belirtildiği gibi çevre sorunlarına neden olan olaylar da çok sayıda ve çeşitli şekillerde açıklanabilir. Bu bağlamda, Karadeniz havzasında meydana gelen çevresel sorunların dayandığı birçok kaynak Bat vd. (2018: 73-82) tarafından çeşitli nedenlere bağlı olarak sıralanmıştır. Genel olarak bu nedenleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- a. Belediye atıkları, Karadeniz'e kıyısı bulunan kentlerdeki çeşitli firma ve fabrika kuruluşlarının ürettiği atıklar, bölgede yapılan madencilik faaliyetleri ve benzeri durumların neden olduğu kentleşme ve sanayiye dayalı kirlilikler.
- b. İnsan faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan deniz ve kara kaynaklı deniz çöplerinin oluşturduğu kirlenmeler.
- c. Endüstriyel ve evsel kaynaklı birçok toksit kimyasal içeren atıklar ile kirlenmiş kanalizasyonlar ve bu kanalizasyonların da neden olduğu ötrofikasyon kirlilikleri.
- d. Petrol sızıntılarının neden olduğu kirlenmeler.
- e. Zehirli atıkların denize karışması nedeni ile oluşan kirlenmeler.
- f. Enerji kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan kirletici etkiler.
- g. Denizcilik ve balıkçılık alanında ihtiyaç duyulan tarama faaliyetlerinin neden olduğu kirlilikler.
- h. Geniş biyotop çeşitliliğinin Karadeniz'de yabancı türlerin istilası için uygun ortamlar sağlaması ve buna bağlı olarak meydana gelen kirlenmeler.

- i. İyileştirilmiş karayolları ve Karadeniz kıyılarına erişimin daha kolay hale gelmesi nedeniyle artan sahil ziyaretçilerinin meydana getirdiği baskıların oluşturduğu kirlilikler.

2. Karadeniz Havzasında Çevresel Sorunlara İlişkin Uluslararası İş Birlikleri:

Karadeniz havzasındaki çevresel sorunlar, başta Karadeniz'e kıyısı bulunan Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan ve bu ülkeler dışında Arnavutluk, Avusturya, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İtalya, Makedonya, Moldova, Polonya, Slovakya, Slovenya, İsviçre ve Yugoslavya üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler göstermektedir (Alkan vd., 2008: 6). Bununla birlikte, çevresel kirliliğin, bu kirliliğin yaşandığı fiziki mekânlardan bağımsız olarak tüm dünya üzerinde etkilerini gösteren sınır aşan sorunlar olduğunun altı çizilmelidir.

Karadeniz havzasındaki sınır aşan çevresel sorunlar, yukarıda belirtilen devletlerin ayrı ayrı geliştirdikleri çözüm yollarından daha fazlasını gerektirmektedir. Bu da ulusüstü düzeyde bir iş birliğini zorunlu hale getirmektedir. Bu bağlamda uluslararası hukuk, devletlerin bir arada çevre koruma faaliyetleri düzenlemesinde öncü bir rol oynamalıdır (Ökmen, 2011: 177-178). Uluslararası iş birliği, uluslararası çevre hukukunun temelini oluşturan çevrenin korunmasına yönelik olarak BM (Birleşmiş Milletler) gibi uluslararası örgütlerin de önemli roller oynamasıyla, uluslararası metin ve sözleşmelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Yokuş, Sevük vd., 2020: 96). Karadeniz'i tehdit eden kirlilik kaynakları, geniş bir hava sahasını ve birçok ülkeyi ilgilendirmektedir (Durusu, 2010: 171). Bu durum, Karadeniz'in kirlilikle mücadelesinde uluslararası iş birlikteliğinin önemini artırmaktadır.

Uluslararası iş birlikleri, en az iki farklı ulusal devletin tarafı bulunduğu ortaklıklardır. Bu ortaklıklar sadece ulusal devlet nezdinde kurulmak zorunda değildir. Ülkelerin çeşitli yönetim düzeylerindeki birimlerde kendi aralarında ortaklıklar geliştirebilmektedir. Dommergues (1992: 9)'de ifade ettiği gibi, “ulusal devletler büyük eylemler için çok küçük ve küçük eylemler için çok büyüktür”.

Bu bağlamda, aşağıda uluslararası alanda Karadeniz'in çevresel sorunlarının çözümüne ilişkin olarak, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasındaki iş birlikleri sonucu kurulan ve Türkiye'nin de dâhil olduğu küresel ve bölgesel örgütsel faaliyetler ve bazı uluslararası sözleşmeler ile ülkelerin ulus-altı yönetim düzeyinde gerçekleştirdikleri iş birliklerinin çevresel sorunlara ilişkin düzenleme ve faaliyetleri ortaya konulmuştur.

2.1. Hukuki Çerçeve Niteliğindeki Düzenlemeler:

Karadeniz havzasındaki çevre sorunlarına ilişkin uygulamaya dönük gelişmeler, çevre sorunlarının daha geniş kapsamda ele alındığı uluslararası düzenlemeler neticesinde şekillenmiştir. İlgili düzenlemeler, Karadeniz'de çevresel meselelerin ele alınması amacıyla oluşturulan çeşitli organizasyon ve düzenlenen metinleri şekillendiren bir çerçeve niteliği taşımaktadırlar. Bu nedenle, hukuki çerçeve niteliğinde ele alınan ve bu başlık altında ayrıca yer verilen düzenlemelerin ileride şekillenecek olan uluslararası çevresel iş birlikleri ve Karadeniz Havzası'nda çevresel kirlilikle mücadele konusundaki etkilerinin önemi vurgulanmak istenmektedir. Özellikle BM'nin bu konuda önemli bir role sahip olduğu da görülmektedir.

2.1.1. *Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı (Stockholm Konferansı):*

Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, kısaca Stockholm Konferansı, 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de

çevre sorunu üzerine toplanan ilk dünya konferansıdır. Konferansa 113 ülkeden katılım sağlanmıştır. Stockholm Konferansı, çevre hukukunun gelişmesinde kuşkusuz en önemli gelişme olmuştur.

Konferans sonrasında katılımcılar tarafından Stockholm Deklarasyonu'nun da dâhil olduğu, çevrenin sağlıklı yönetimi için bir dizi ilke benimsenmiştir. 26 ilkeyi içeren Stockholm Deklarasyonu'nda çevreye ilişkin insan hakları ve sorumluluklar, doğal kaynaklar, çevre kirliliği, deniz kirliliği, doğal afetler, kaynakların rasyonel kullanımı ve rasyonel planlama, kentleşme ve hızlı nüfus artışı, denetim, eğitim, bilimsel araştırma ve geliştirme, ulusal devletler üzerine düşen sorumluluklar ve nükleer silahlanmalar karşısında alınacak önlemlerin dâhil olduğu bir dizi ifade yer almaktadır. Ayrıca Deklarasyonun aşağıda ifade edilen 11, 22 ve 24. maddelerinin, çevresel politikalara ilişkin olarak ulusal devletler tarafından gerçekleştirilecek iş birliğinin gerekliliği ve önemini vurguladığı görülmektedir:

- *“Bütün devletlerin çevre politikaları geliştirmekte olan ülkelerin bugünkü ve gelecekteki kalkınma potansiyelini güçlendirmeli ve herkes için daha kaliteli yaşam koşulları sağlanmasına engel olmamalıdır. Devletler ve uluslararası kuruluşlar çevresel önlemlerin uygulanmasından doğabilecek uluslararası veya ulusal sonuçları karşılamak için anlaşma zemini oluşturmaldırlar (md.11).*

- *Devletler kendi hakimiyet sınırları dışındaki devlet ve bölgelere verdikleri çevre zararı ve yaydıkları kirlilikten dolayı sorumlu tutulmaları ve tazminat ödemeleri için uluslararası hukukun gerektiği şekilde genişletilmesi için iş birliği yapacaklardır (md.22).*

- *Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken uluslararası konular, büyük/küçük ülke veya başka bir ayırım yapılmadan eşitlik içinde ve bütün ülkeler tarafından bir iş birliği*

ruhu içinde ele alınmalıdır. Devletlerin egemenlik hakları ve çıkarları göz önünde bulundurularak, her alanda yapılan eylemlerin çevreye zararlarını denetlemek, azaltmak ve ortadan kaldırmak için hem çok uluslu hem ikili düzenlemelerle iş birliği yapılması mutlaka gereklidir (md.24)” (United Nations Environment Programme, 1972).

Konferans sonrası devam eden süreçte, çevre alanında özellikle bölgesel nitelikte pek çok uluslararası sözleşme hayata geçirilmiştir. “Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi” bu bağlamda imzalanan sözleşmelerden biridir (Kılıç, 2001: 136-137). Stockholm Konferansı’nın en önemli sonuçlarından biri Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)’in oluşturulmasıdır. UNEP, 1974 yılında kurduğu “Bölgesel Deniz Programı” kapsamında denizlere ilişkin bölgesel programlar hazırlamaktadır. Karadeniz de faaliyet gösterdiği deniz alanlarından biridir (Kayhan, 2013: 75; T.C. Dışişleri Bakanlığı). Karadeniz’in UNEP ‘in Bölgesel Denizler Programı çerçevesine alınmış olmasına karşın “Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi”, yalnızca Karadeniz’e kıyıdaş ülkeler tarafından düzenlenmiş ve 21 Nisan 1992’de Bükreş’te imzalanmıştır (Sav, t.y., 115-116).

2.1.2. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı):

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, kısaca Rio Konferansı, 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Rio de Janeiro’da düzenlenmiştir. Konferansa 64 devlet başkanı, 46 hükümet başkanı, 8 başkan yardımcısı ve çok sayıda ilgili delege katılmıştır (Alada vd., 1993: 95). Rio Deklarasyonu, 16 Haziran 1972 tarihinde kabul edilen Stockholm Bildirgesi’nin yeniden onaylanması üzerine inşa edilmiştir (Rio Declaration on Environment and Development, 1992). 27 ilkeyi içeren Rio Deklarasyonunun ilgili birçok maddesinde (United Nations General Assembly, 1992), tüm devlet ve insanlık için bir ortaklık ruhu ve teknoloji transfer ve bilgi alışverişini de içeren

iş birliği vurgusu yapılmaktadır. Diğer yandan, sürdürülebilir kalkınma konusu Rio Deklarasyonu'nda önemle üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Ayrıca Stockholm Deklarasyonu'nun ilgili maddelerinde vurgulanan ulusal devletler tarafından gerçekleştirilecek iş birliğinin gerekliliği ve önemini, benzer şekilde Rio Deklarasyonu'nun çeşitli maddelerinde de yer aldığı görülmektedir:

- *“Bütün Devletler ve bütün insanlar yaşam standartlarındaki ayrımları azaltmak ve dünyadaki insanların çoğunluğunun ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak amacıyla sürdürülebilir kalkınma için kaçınılmaz bir gereklilik olarak fakirliği ortadan kaldırma önemli görevinde iş birliğine gitmelidirler (md.5).*

- *Devletler bilimsel ve teknolojik bilgi değişimleri yoluyla ve teknolojilerin geliştirilmesi, adaptasyonu, yayılması ve transferine yeni ve yenilikçi teknolojileri dahil etmek yoluyla sürdürülebilir kalkınma için içsel kapasite-inşasını güçlendirmek için iş birliğine gitmelidirler (md.9).*

- *Devletler çevresel bozulma sorunlarına daha iyi işaret etmek için bütün ülkelerde ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmaya öncülük edecek destekleyici ve açık bir Uluslararası ekonomik sistemi teşvik etmek için iş birliğine gitmelidirler. (...)* (md.12).

- *Devletler kirlilik ve diğer çevresel zararların kurbanları için sorumluluk ve tazminatla ilgili ulusal kanunlar geliştirmelidir. Devletler ayrıca kendi yargı alanlarındaki veya yargı alanlarının ötesindeki kontrolde gerçekleşen faaliyetlerin sebep olduğu çevresel zararın yan etkileri için sorumluluk ve tazminat bakımından daha ileri Uluslararası kanunlar geliştirmek için çabuk ve belirlenmiş bir tarzda iş birliğine gitmelidirler (md.13).*

- *Devletler, ciddi çevresel bozulmaya sebep olan veya insan sağlığına zararlı olduğu tespit edilen her türlü madde ve girişimlerin geri gönderilmesi veya transferinin engellenmesi için etkili bir şekilde iş birliğine gitmelidirler (md.14).*
- *Savaş, doğası gereği sürdürülebilir kalkınmayı yıkıcı özelliكتedir. Devletler bu nedenle silahlı çatışma zamanlarında çevre için koruma sağlayan Uluslararası kanunlara saygı duymalı ve gerektiğinde iş birliğine gitmelidirler (md.24).*
- *Devletler ve insanlar iyi niyetle ve ortaklık ruhuyla bu Bildirge'de belirtilen ilkelerin yerine getirilmesinde ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki Uluslararası mevzuatın uygulanmasında iş birliğine gitmelidirler (md.27)” (Rio Declaration on Environment and Development, 1992).*

Rio Deklarasyonu dışında İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlik Sözleşmesi, Gündem 21, Orman İlkeleri ve Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, konferans neticesinde oluşturulan önemli düzenlemelerdir.

Rio Konferansı'nda, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin devlet, hükümet başkanları ve çevre bakanları tarafından Karadeniz'in kirliliğe karşı korunması konusu dile getirilmiştir. Rio Konferansı'nın ardından Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde pek çok ulusal ve uluslararası proje başlatılmıştır (Alkan vd., 2008: 7). Özellikle Rio Konferansı'ndan sonra önemli bir gelişme bütüncül kıyı alanları yönetimi uygulamalarının yaygınlaşmasıyla yaşanmıştır. Uygulamayla birlikte, kıyı bölgelerine ilişkin olarak pilot uygulama niteliğindeki projelerin sayısında artış yaşanmıştır. Bu projelerin bazıları Birleşmiş Milletler Bölgesel Deniz Programının bir parçasını oluştururken, bazıları ise Küresel Çevre Fonu (Global Environmental Facility - GEF) gibi çevresel sorunlara ilişkin çalışmalara destek sunan kuruluşlardan alınan mali destekle gündeme gelmiştir. “Karadeniz'in Rehabilitasyonu Korunması için Stratejik Eylem Planı”, bu

bağlamda Türkiye bütünleşik kıyı alanı yönetim ve planlama deneyimlerinden biridir (Görer ve Duru, 2001).

2.2. Karadeniz Havzasında Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası Çevre İş Birlikleri

2.2.1. Bölgesel Kuruluş: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) Örgütü:

Karadeniz bölgesinde kirliliğin önlenmesi ve çevresel sorunlara yönelik çözüm arayışları, bu bölgede kıyısı bulunan ülkelerin ortak sorunlarından biridir. Bu çerçevede kimi zaman rekabet kimi zaman iş birliği halinde bulunan ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu bölgesel veya uluslararası organizasyonlar, çevreye ilişkin meselelerde farkındalık oluşturması ve çevrenin de ortak sorunlar kapsamında ele alınmasını sağlamaya katkı sunmaktadır. Kurulan uluslararası veya bölgesel kuruluşlar, The International Court of the Environment Foundation (ICEF)'de olduğu gibi bazen doğrudan çevre ile ilgili amaçlar doğrultusunda toplulukların bir araya gelmesiyle oluşmakta ve örgüt çalışmaları zaman zaman Karadeniz bölgesinin de dâhil olduğu belirli alanlarda yoğunlaşmaktadır (Ökmen, 2011: 184). Bunun dışında, çevreye ilişkin meselelerin sınır aşan ve saçaklı konular olması dolayısıyla çevre dışında diğer ekonomik, ticari ve kültürel meseleler etrafında bir araya gelen topluluklar için de çevre konusu zamanla ortak meselelerden biri haline gelebilmektedir. Özellikle çevresel özellikleri yönünden benzer bölgeler içinde yer alan veya komşu bulunan topluluklar için kurulan ilişkilerin ortak paydalarından birini de çevre oluşturmaktadır.

Soğuk savaş sonrası ortam, Karadeniz bölgesi için her bakımdan bölgesel bir rejim oluşturma sürecinin konusunu oluşturmaktaydı (Güneş, 2001: 60). KEİB'in kuruluşu da bu süreçte yaşanan bir gelişme olmuştur. Türkiye'nin öncü rol oynamasıyla, Doğu Bloku'nun çöküşüyle birlikte bir bakıma ortada kalan ülkelerin ortak çıkarlar etrafında bir araya

gelmesi sağlanmıştır (Yalçınkaya, 2017: 3). KEİB, aslında çevre sorunlarının önemli bir kaynağı olan ekonomik meseleler üzerine kurulan bir örgüttür. Bununla birlikte, çevre sorunlarının diğer konularla iç içeliği düşünüldüğünde, örgütün Karadeniz bölgesindeki çevre sorunları alanında katkı sağlayacağı düşünülebilir (Ökmen, 2011: 181-182). KEİB coğrafyası dünyadaki en geniş petrol yataklarına sahip bölgelerden biri üzerine kuruludur. Bölge, önemli miktarda petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasının yanı sıra, Batı dünyasına yönelik enerji nakil yollarının toprakları üzerinden geçmektedir. Doğal gaz ve petrol yatakları nedeniyle elde edilecek enerji ve kurulacak enerji iş birliklerinin çevreye zarar vermeden sağlanması hedeflenmektedir (Erkmenoğlu, 2001). KEİB'e taraf olan Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'ın Karadeniz'in sorunları ve bu sorunların çözüm yolları konusunda iş birliği yapmaları ve çeşitli projeler oluşturarak uygulamaya geçirmeleri konusunda ilkeler saptanmış, kararlar alınmış ve bildirgeler kabul edilmiştir (Güneş, 2001: 60; 4392, md.4). Bu çerçevede Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler 22 Nisan 1992 tarihinde "Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesini (Bükreş Sözleşmesi)" imzalamışlardır. Bunun dışında, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna tarafından Karadeniz'in korunması ve rehabilitasyonuna yönelik bir Stratejik Eylem Planının gerçekleştirilmesini öngören Karadeniz Ekolojik Programı imzalanmıştır (Erkmenoğlu, 2001). Bununla birlikte, Karadeniz'in çevresel sorunlarına ilişkin olarak örgütten beklenen hedeflerin tam anlamıyla gerçekleştiğinden bahsetmek zor görünmektedir (Yalçınkaya, 2017: 3; Ökmen, 2011: 181; Güneş, 2001: 61).

2.2.2. Uluslararası Sözleşme ve Metinler:

Daha önce ifade edildiği üzere, hukuki çerçeve niteliğindeki temel düzenlemeler ile çevre konusunda atılan genel ve kapsayıcı adımların yanı sıra yine bu düzenlemelerin de etkili

olmaları sonucu, Karadeniz bölgesi özelinde çevre sorunlarına yönelik çok sayıda önemli uluslararası düzenlemelerin yapılmış olduğu görülmektedir. Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi, Karadeniz Ülkeleri Çevre Bakanları Odessa Deklarasyonu ve Karadeniz'in Rehabilitasyonu ve Korunması Stratejik Eylem Planı bu bağlamda Karadeniz havzasına yönelik çevre sorunlarının ele alındığı önemli uluslararası düzenlemelerdir.

2.2.2.1. Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi):

Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi kısaca Bükreş Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın desteğiyle hazırlanmış ve Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Türkiye, Rusya Federasyonu ve Ukrayna tarafından 21 Nisan 1992'de Bükreş'te imzalanmıştır. Bükreş Sözleşmesi'ne taraf ulusal devletler işbu sözleşmeyle Karadeniz'in ekonomik, sosyal ve sağlık değerlerinin önemini bilincinde olarak deniz çevresinin ve canlı varlıkların korumasının öncelikle Karadeniz ülkelerinin ortak çabaları ile mümkün olduğuna ilişkin çeşitli hükümleri benimsediklerini beyan etmektedirler. 30 maddeden oluşan Sözleşme ile taraf devletlerin Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması hakkında bir Komisyon kuracakları karara bağlanmış ve sözleşmede Karadeniz'in çevre kirliliklerine ilişkin ayrıntılı düzenlemelerin yer aldığı üç ayrı protokol kabul edilmiştir. İlgili protokoller şunlardır: (blacksea-commission.org/):

- Karadeniz Deniz Ortamının Kara Bazlı Kaynaklardan Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunması Hakkında Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İş Birliğine Dair Protokol,

- Karadeniz Deniz Çevresinin Batırma (Boşaltmalar) Nedeniyle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Protokol.

Bükreş Sözleşmesi, Karadeniz'de var olan çevre kirliliğine ilişkin farklı bir deneyimin yaşanması beklentisinin doğması açısından önemlidir. Nitekim çevre kirliliğinin önlenmesine ilişkin olarak çeşitli mekanizmaların ve yaptırımların Bükreş Sözleşmesi'yle kurulan yasal çerçeve içinde yaşama geçirilmesi öngörülmektedir (Sav, t.y.: 136). Sözleşmenin imzalanması, Karadeniz'in çevre kirliliğine yönelik sorunların ve çözümlerin belirlenebilmesi, tarafların bir araya gelip uzlaşmaya varabilecekleri önemli bir adım olarak algılanmaktadır. Ancak Karadeniz'in çevre kirliliğinin önlenmesi için kuşkusuz yeterli değildir ve Sözleşmenin tarafların yükümlülükleri yerine getirebilmek için gerekli mekanizmaları oluşturabildiğinden bahsetmek zor görünmektedir (Köse vd., 2013: 109; Ökmen, 2011: 178). Karadeniz'in çevre korunmasının öneminin bilincinde olan kıyı ülke yüksek denetim kurumları (Sayıştayları), Bükreş Sözleşmesinin uygulama sonuçlarının etkinliğini değerlendirmek üzere uluslararası bir denetim çalışması yürütmüş ve denetim sonucunda ortak bir rapor hazırlamışlardır. Raporda ilk olarak, taraf devletlerin Bükreş Sözleşmesini ve diğer ilgili belgeleri benimsemesinde herhangi bir sorun olmadığı ifade edilmiştir. Sorun daha çok hem uluslararası hem de ulusal mevzuatta belirtilen hükümlerin uygulanmasının etkinliği ve uluslararası ve bölgesel iş birliğinin düzeyi ile ilgilidir. Hem kara kaynaklı hem de gemi kaynaklı kirlilikten kaynaklanan tehditler, Karadeniz bölgesi için hala devam etmektedir. Raporda ayrıca özellikle güçlü atık yönetim sistemini teşvik etmek üzere yerel yönetimlerin kurumsal, teknik ve mali kapasitesinin artırılmasının vurgulanması dikkat çekmektedir (Köse vd., 2013: 111-112).

2.2.2.2. Karadeniz Ülkeleri Çevre Bakanları Odessa Deklarasyonu (1993):

Karadeniz Ülkeleri Çevre Bakanları Odessa Deklarasyonu (1993), Bükreş Sözleşmesi'nde belirtilen fikirlerin geliştirildiği ve somutlaştırıldığı bir bildirgedir. Deklarasyon, 7 Nisan 1993 tarihinde, Ukrayna'nın Odessa kentinde Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülkede deniz çevresinin korunmasından sorumlu Bakanlar tarafından imzalanmıştır. Deklarasyonda, Karadeniz'in çevresinin korunmasına ilişkin olarak toplumun bütün kesimlerinin çabalarını birleştirmeye yönelik eylemler ve bu eylemlerin zamanlamaları gerekçeli olarak düzenlenmektedir (Ökmen, 2011: 179). Karadeniz'in doğal kaynaklarının kıyı ülkeler tarafından kullanılması ve korunmasına yönelik genel politikalar, imzalanan deklarasyonda sıralanmıştır (Arslan ve Ökmen, 2005: 1045).

Odessa Deklarasyonu (Protection of the Black Sea Ministerial Declaration Odessa, 7 April 1993, 1994)'na göre, Deklarasyon Bükreş sözleşmesinin uygulanmasını sağlamak için atılan adımlarla tutarlı ve bütünleşik olacaktır. Deklarasyonda, "Zararlı Maddeler", "Radyoaktif Malzemelerin Bertarafı", "Gemilerden Kaynaklanan Kirlilik", "Zehirli Atıkların Sınır Aşan Hareketi", "Doğal Kaynaklar", "Acil Müdahale Planları", "Değerlendirme ve İzleme", "Entegre Kıyı Alanları Yönetimi", "Çevresel etki değerlendirmesi", "Gelecekteki İş Birliği için Düzenlemeler" başlıkları altında 19 maddenin benimsenmesi kararlaştırılmıştır.

2.2.2.3. *Karadeniz'in Rehabilitasyonu ve Korunması Stratejik Eylem Planı:*

Karadeniz'in Rehabilitasyonu ve Korunması Stratejik Eylem Planı, 1996 yılında GEF'in desteği ile başlatılan ve yasal dayanaklarının daha önce ifade edilen Bükreş Sözleşmesi ve Odessa Deklarasyonu kapsamında oluşturulduğu "Karadeniz'in Durumunun Yönetimi ve Korunması Programı (Karadeniz Çevre Programı - KÇP)" kapsamında yürütülen birçok bölgesel, ulusal ve uluslararası plan, program ve projelerden biridir. 2009 yılında yeniden gözden geçirilen

planda Karadeniz ekosisteminin acil sorunları ve bunlarla baş edebilmek için alınması gereken önlemler tanımlanmıştır (Köse vd., 2013: 108-109).

Stratejik Eylem Planı üç alanda iş birliği yapılmasını öngörmektedir (Erkmenoğlu, 2001). Bunlar:

1. Kirliliğin azaltılması.
2. Yaşamsal kaynakların (balıkçılık ve insan çevresinin bio-çeşitliliğinin idamesinin) yönetilmesi.
3. Kıyı bölgesinin sürdürülebilir toplumsal gelişimi.

Karadeniz'e kıyıdaş altı ülke tarafından imzaların atıldığı 31 Ekim 1996 tarihi "*Dünya Karadeniz Günü*" olarak ilan edilmiştir. 25 yıl önce ortaklaşa karar verilen bugün, her yıl çeşitli bilim adamları, politik liderler ve diğer politikacılar ve gönüllü katılımcıların katılımı ile kutlanmaktadır. Her yıl bir araya gelen topluluklar Karadeniz'de çevresel meselelere ilişkin güncel olayların tartışıldığı platformlarda bir araya gelmektedirler. Sonuncusunun 31 Ekim 2020 tarihinde gerçekleştirildiği kutlama etkinliğinde Dünya Karadeniz Günü'nün 2020'de koronavirüs salgınıyla karşı karşıya olduğu mevcut durum da dikkate alındığı görülmüştür (tudav.org):

Mevcut durum, "*pandeminin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere etkileri mavi ekonomi açısından henüz değerlendirilmemiştir. Balık, bölgenin en çok ticareti yapılan gıda ürünleri arasında yer alıyor ama pandeminin balıkçılar ve geçim kaynakları, balıkçılık sektörüne bağlı olanlar üzerindeki etkileri bilinmemektedir. Limanlar üzerindeki etkisi incelenmemiştir. Limanlar, malların, hizmetlerin ve insanların hareketiyle ekonomik faaliyet sağlar; mesela Akdeniz limanlarından gelen gemiler İstanbul Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkeleri dolaşabiliyor. Bu, salgın riskini arttırır*", olarak ifade edilmiştir.

2.3. Yerel Düzeyde Gerçekleştirilen Uluslararası İş Birlikleri:

1970'li yıllarla birlikte yerel yönetimlerin uluslararası yetkinliklerinin güçlenmekte olduğu tespit edilmiştir (Duchacek, 1984: 15; Mikenberg, 2006: 34). Kent öncülüğündeki girişimlerin uluslararasılaşmasının son yıllarda artması ve yaygınlaşması, kentlerin uluslararası ilişkilerin ötesinde dünya siyaseti mimarisine aktif olarak katılabileceğinin bir göstergesidir (Curtis ve Acuto, 2018: 12). Nitekim başta BM olmak üzere yerel ve kentsel birimler birçok alanda uluslararası kuruluşların odağı haline gelmektedir. BM öncülüğünde hazırlanan Stockholm Deklarasyonu'nun 15. ve 16. maddeleri çevre sorunlarına ilişkin meselelerde kentlerin de bu meselenin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Madde 15'e göre: *"insan yerleşimleri ve kentleşmenin çevre üzerine olumsuz etkilerini kaldıracak ve herkes için azami sosyal, ekonomik ve çevresel yarar sağlayacak biçimde planlama yapılması gerektiği"* ifade edilmektedir. Diğer yandan, madde 16'da ifade edildiği üzere *"hızlı nüfus artışının veya yüksek nüfus birikiminin veya düşük nüfusun çevreye ve kalkınmaya olumsuz etkisi olacağı yerlerde, temel insan haklarına saygılı ve devletlerin uygun bulunduğu demografik politikalar uygulanmalıdır"* (United Nations Environment Programme, 1972). Yerel birimler tarafından gerçekleştirilen uluslararası iş birlikleri ve faaliyetler bu bağlamda uygulanacak önemli demografik politikalardan biridir. Uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi, iklim, göç, sağlık gibi küresel zorlukları ele almak için giderek daha önemli hale gelirken, kent yönetimlerinin küresel yönetişimin karmaşık ortamında sahip olduğu özel konum, farklı aktörlerle bağ kurma ve bunlara odaklanma, ağlar oluşturarak çeşitli eylemleri katalize etme ve iş birliği güçlerini kullanma kapasitelerini artırmaktadır (Curtis ve Acuto, 2018: 13).

Karadeniz bölgesinde oluşan çevre sorunları, buraya kıyısı bulunan ülkeleri yakından ilgilendirdiği gibi bir bütün olarak tüm dünya vatandaşlarını da ilgilendirmektedir. Bununla birlikte, yaşanan çevre kirliliklerinin en fazla hissedildiği

alanlardan biri kentsel mekânlar olmaktadır. Karadeniz bölgesinde yaşanan çevre sorunlarına ilişkin olarak kent yönetimlerine büyük görev düşmektedir. Günümüzde Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülke içerisinde toplamda 62 kentin kıyı bölgesinde yer aldığı tespit edilmiştir. Kentler, kü-yerelleşmenin etkilerinin giderek daha fazla hissedilmekte olmasına bağlı olarak, global sorunların yerel düzeyde çözüme kavuşturulmasını amaçlayan çeşitli iş birlikleri kurmaktadır. Farklı coğrafyalarda bulunan kentler, ortak sorunlar etrafında çeşitli şekillerde bir araya gelmektedir.

Kentler ikili ilişkiler sonucu bir araya gelebileceği gibi bu ilişkilerin ikiden fazla diğer bir ifadeyle çok taraflı olarak gerçekleşmesi de mümkündür. Kentler arasında ikili iş birlikleri, taraflardan en az birinin kentlerden birini temsil etmesi koşuluyla iki aktörün karşılıklı etkileşimde bulunması durumunu ifade etmektedir. Çok taraflı iş birlikleri ise, farklı ülkelerdeki kentleri temsil eden ve ikiden fazla aktör tarafından gerçekleştirilen uluslararası iş birliği türüdür (Plujim ve Melissen, 2007).

2.3.1. Kentler Arasında Sınır Ötesi İş Birlikleri:

Sınır ötesi iş birlikleri çoğu zaman kardeş kent ilişkileri ile karıştırılmaktadır. Nitekim her iki iş birliği türü de benzer süreçler tarafından yürütülmektedir. Bununla birlikte, sınır ötesi iş birliklerinin kardeş kent ilişkilerinden ayrılan yönü, coğrafi olarak bitişik bölgelerde gerçekleştirilmeleri ya da denizle ayrılmış bölgeler (kentler) için geçerli olmalarıdır. Bu bağlamda aynı denize kıyısı bulunan kentler arasında da sınır ötesi iş birliği ilişkisi kurulabilmektedir. Sınır ötesi iş birliği iki veya daha fazla yerel ve bölgesel yönetimler arasında gerçekleştirilebilmektedir (Tschudi, 2002).

Sınır ötesi iş birliği, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nin çalışma alanlarından biri olup (Özel, 2009: 70), çevre de dâhil olmak üzere tarım, birçok çeşitli

alanda geliştirilmesi planlanan kentler arası uluslararası iş birliği türüdür (Erbay ve Yener, 1998: 20-21).

Türkiye'de Karadeniz'e kıyısı bulunan 12 kentin (Artvin, Giresun, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Rize, Trabzon, Zonguldak) farklı ülkelerden olan ve Karadeniz'e kıyısı bulunan toplamda altı kent ile sınır ötesi iş birliği ilişkisi bulunmaktadır (bkz: Tablo 1). Bu kentler arasında kurulan sınır ötesi iş birliği ilişkilerinin temel nedenlerinden biri elbette ki coğrafyadır (Bay ve Çalışkan, 2020: 85).

Tablo 1: Karadeniz'e Kıyısı Bulunan Kentler Arasındaki Sınır Ötesi İş Birlikleri

Türkiye'de Karadeniz'e kıyısı bulunan kentler	Karadeniz'e kıyısı bulunan yabancı ülkelerdeki kentler		Sınır ötesi iş birliği ilişkisinin kurulduğu tarih
	Kent adı	Ülke adı	
İstanbul	Odessa	Ukrayna	06.09.1996 02.10.1997
Rize	Poti	Gürcistan	08.05.2001
Samsun	Novorrossuk	Rusya	28.09.2007
Sinop	Batum	Gürcistan	05.07.2019
Trabzon	Batum	Gürcistan	16.04.1993
Kırklareli	Burgaz	Bulgaristan	11.12.2003

Kaynak: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığundan elde edilen verilerle çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Sınır ötesi iş birliği ilişkisi bulunan kentlerin hangi amaçlar doğrultusunda bir araya gelmekte oldukları, bu ilişkilerin resmi olarak başlamasını sağlayan sınır ötesi iş birliği anlaşmalarında yer almaktadır. Sınır ötesi iş birliği anlaşmaları, bu anlaşmadaki maddelere riayet edilmesi ve aktif bir şekilde yürütülmesine bağlı olarak uzun vadede olumlu

çıktılar sunabilecek yerel uluslararası iş birliği türüdür. Sınır ötesi iş birliği anlaşmaları aynı zamanda diğer iş birliği biçimlerinin oluşması için destekleyici ve güçlendirici mekanizmalardır. Önemli olan yerel ve küresel sorunların sistemli bir şekilde birbirine entegre edilebilmesidir.

Erkut ve Baypınar (2006: 1, 15), “Karadeniz Bölgesinde Bölgesel Bütünleşme: İki Kız Kardeş Örneği, İstanbul ve Odessa” adlı çalışmalarında, son yıllarda Karadeniz’de en büyük problemlerden biri haline gelen çevre sorunlarına dikkat çekmiş ve çalışmada İstanbul ve Odessa arasında yapılan sınır ötesi iş birliği anlaşmasının maddelerine yer verilmiştir. Anlaşma maddeleri arasında *“her iki taraf da geleneksel ve tarihi bağlar çerçevesinde kültür, bilgi, bilim ve teknoloji, sanat, çevre, sağlık, spor ve turizm alanlarında iş birliğini teşvik edeceği”* ifade edilmiştir. Tablo 1’de gösterilen diğer sınır ötesi iş birliği ilişkilerine ilişkin yapılmış akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durumun temel nedenlerinden biri sınır ötesi iş birliği ilişkilerinin uzun vadede sürekli bir gelişim göstermemesi ya da ilişkilerin belirli bir zamandan sonra sadece sembolik hale gelmesidir.

2.3.2. Uluslararası Kent Ağları:

Uluslararası iş birlikteliklerinin siyasi ve ekonomik etkileri ve bunlara ek olarak ağ yönetimi ile ilgili tartışmalar, kentsel ve yerel yönetişimin dönüşümünün sonuçlarına ilişkin olarak daha geniş tartışma alanları ortaya çıkarmaktadır. İş birliği ve ağlar kentler için hareket alanını artırmaktadır. Bununla birlikte, bu hareket alanının kentler açısından etkili bir politika sunumuna yol açıp açmayacağı ise tartışmalıdır (Church ve Reid, 1996: 1299-1300). Politik ve ekonomik yönetişim yetenekleri, kentler için ulaşmak istedikleri amaçlara yönelik net bir yön ve stratejiye sahip olmaları gerektiğini göstermektedir (Curtis ve Acuto, 2018: 8). Bu nedenle, birçok kent uluslararası stratejiler belirleme yoluna gitmektedir.

Kentleri uluslararası ağlarda iş birliğine gitmeye zorlayan nedenler oldukça çeşitlidir. Bununla birlikte, çevre bu konuda hala büyük bir paya sahiptir (Acuto ve Rayner, 2016: 1153). Gerek çevre sorunlarının kümülatif (birikimli) niteliğiyle sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok soruna kaynaklık etmesi gerek ise doğal kaynakların aşırı kullanımı, ekonomik faaliyetlerden kaynaklı negatif dışsallıklar gibi çevre sorunlarının çeşitli yönlerini sunan olumsuz gelişmeler günümüzde bu sorunların yerel, bölgesel ve global tartışmaların odağı haline gelmesi (Ökmen, 2011: 166, 169), çevre sorunlarını uluslararası kent ağlarının ortak temalarından biri haline getirmektedir.

Türkiye'de Karadeniz'e kıyısı bulunan 12 kentten sekizinin (İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Rize, Sakarya, Samsun, Trabzon, Zonguldak) uluslararası kent ağlarına üyelikleri bulunmaktadır. Bu kentlerin üye oldukları uluslararası kent ağları sayısı 60'a ulaşmıştır. "Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Sağlıklı Kentler Ağı", "Uluslararası Yerel Çevre Girişimleri Konseyi", "Uluslararası Sakin Şehirler Birliği" gibi birçok uluslararası kent ağının ortak temalarından biri çevre sorunlarına ilişkin meseleleri kapsamaktadır. Karadeniz'e kıyısı bulunana kentlerin bu ağlar altında çevre sorunlarına ilişkin meselelerde bir araya gelmesi, bu sorunların daha yakından hissedildiği kentler açısından çözüm arayışına yönelik önemli mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı bulunan diğer ülkelerdeki kentler için hem ortak hem de önemli bir mesele olan çevre sorunlarının daha detaylı ve sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlayacak ve doğrudan Karadeniz bölgesindeki çevre sorunlarını ele alacak ayrı bir örgütlenmelere ihtiyaç vardır. Türkiye'de Ankara ilinin üyeliğinin bulunduğu Karadeniz Başkentleri Birliği Teşkilatı'nı bu bağlamda yaşanan bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte, kent yönetimlerinin giderek uluslararasılaşmakta olduğu bir dünyada bu girişimlerin çevre gibi önemli ve acil ihtiyaçlara daha fazla entegre edilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Çevre konusu yerel, bölgesel ve uluslararası kapsamda incelenmesi gereken karmaşık ve sınır aşan sorun alanlarından biridir. Karadeniz havzasında yaşanan çevresel sorunlar, öncelikli olarak Karadeniz ile doğrudan bağlantılı ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu altı ülkenin bölgesel ve müşterek bir konusudur. Diğer yandan, dünyanın herhangi bir yerleşim bölgesinde yaşanan çevre sorununun tüm dünya genelindeki etkilerini ortaya koyan tablolar, kıyıdaş altı ülke dışında Karadeniz ile dolaylı olarak (nehir yolları üzerinden) bağlantılı ya da bağlantısız uluslararası müşterek bir sorumluluk meydana getirmekte olduğunu göstermektedir. Son olarak, çevresel sorunların ulusüstü niteliğine rağmen, bu sorunların en somut bir biçimde hissedildiği birimler yerel/kentsel yönetimlerdir. Bu bağlamda, belirli ve sınırları çizilmiş bir alan dâhilinde ele alınmayacak kadar geniş ve bir o kadar karmaşık doğasıyla çevre, çeşitli düzeylerde iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çevre gibi karmaşık ve sınır aşan sorunların çok yönlülüğünden dolayı bu sorunlara yöneltilen çözüm önerilerinin de yine çok taraflı olması söz konusudur.

En az iki ülkenin çeşitli yönetim kademeleri arasında kurulan uluslararası iş birlikleri yoluyla çevre sorunlarına ilişkin olarak yönetim kademeleri arasında hem dikey (aynı ülkede farklı yönetim kademeleri arasında) hem de yatay (farklı ülkelerde benzer yönetim kademeleri arasında) düzeyde faaliyetlerin gerçekleşmekte olduğu gözlemlenmektedir. Karadeniz havzasında çevresel sorunlara ilişkin oluşturulan uluslararası iş birliklerini, genel olarak çevre alanında hukuki anlamda çerçeve niteliğindeki düzenlemeler, Karadeniz havzası özelinde düzenlenen uluslararası sözleşmeler ve metinler, uluslararası örgütler ve ulus altı düzeyde gerçekleştirilen diğer uluslararası iş birlikleri oluşturmaktadır.

BM'nin öncülüğünde geliştirilen Karadeniz'in çevresel sorunlarına ilişkin uluslararası iş birliklerinde temel ve etkili iki gelişim Stockholm ve Rio Konferansları ile meydana gelmiştir. Stockholm Konferansının önemi çevre sorunları etrafında ulusal devletlerin ilk kez bir araya gelmeleri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Rio Konferansı ise Stockholm Konferansına göre daha geniş katılım alanı meydana getirmiş ve Konferans sonrası kabul edilen Rio Deklarasyonu Stockholm Bildirgesinde kabul edilen maddelerin yeniden onaylanmasını içermektedir. Her iki metin de hem genel olarak çevre sorunları üzerinde hem de özel olarak Karadeniz havzasındaki çevre sorunları üzerinde ilerleyen zamanlarda yapılacak uluslararası iş birlikleri ve düzenlemeler için önemli dayanaklar oluşturan hukuki metinler olarak kabul edilmektedirler. Her iki metinde de çevresel sorunlara ilişkin uluslararası iş birliği, gerekli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Çevre sorunlarının önemli bir kaynağını ekonomik faaliyetler oluşturmaktadır. Bu bağlamda daha çok ekonomik meseleler etrafında bir araya gelmiş ülkelerin oluşturduğu bir örgüt olan KEİB de zamanla ekonomik meselelerin yol açtığı çevresel sorunlar üzerine yoğunlaşan uluslararası çevre iş birliklerinden birini oluşturmaktadır. Ancak ulusal devletlerin ekonomik çıkarlarının çevresel meseleler karşısında büyük çoğunlukta ikinci planda kalması, KEİB ve benzeri iş birlikleri için çevreye ilişkin beklenen hedeflerin gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Karadeniz havzası özelinde çevre sorunlarının ele alındığı ve dayanakları Stockholm ve Rio konferanslarına uzanmakta olan birçok uluslararası sözleşme ve metinler, oluşturulan diğer uluslararası iş birliği türlerindedir. İlgili sözleşme ve metinlerde Karadeniz havzasındaki çevresel sorunlar özel olarak ele alınmış ve bu coğrafi alanın korunmasına yönelik alınması gereken önlemler ile atılması gereken adımların yer aldığı düzenlemeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki Bükreş Sözleşmesi'dir. Sözleşme ile üç ayrı ek protokol kabul

edilmiştir. Bükreş Sözleşmesinin imzalanmasının bir yıl ardından bu sözleşme ile uyumlu olarak Odessa Sözleşmesi'nin imzalanması kararlaştırılmıştır. Bunların yanı sıra yine Karadeniz havzası özelinde düzenlenen önemli uluslararası çevre iş birliklerinden biri de düzenlenen Stratejik Eylem Planı olmuştur. Üç uluslararası metin de Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülke tarafından imzalanmıştır. Ayrıca “*Dünya Karadeniz Günü*” olarak ilan edilen 31 Ekim günü de bu Stratejik Eylem Planı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Karadeniz havzasındaki çevresel sorunlardan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen ulusal devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası iş birliklerinin yanı sıra yerel düzeyde gerçekleştirilen uluslararası iş birlikleri ile çok düzeyli bir yaklaşımın gerçekleştirilmekte olduğu görülmektedir. Türkiye'nin tarafı bulunduğu yerel iş birliği ve ortaklıklar bağlamında birçok Türk kentinin diğer ulusal devletlerin kentleri ile ortak konular etrafında bir araya gelmekte olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı bulunan kentleri ile diğer ülkelerin yine Karadeniz kıyısında bulunan kentleri, coğrafya yönünde ortak bir kaderi paylaşmaktadırlar. Çevre sorunlarının daha somut olarak hissedilmekte olduğu bu kentsel mekânlarda, söz konusu sorunlar kentler için ortak problem ve sorumluluk alanları meydana getirmektedir. Bu bağlamda, kentler arasında ikili ve çok taraflı uluslararası çevre iş birliklerinin gerçekleşmekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, kentler arası uluslararası iş birliklerinin kentlerin uzun vadede uluslararası strateji geliştirememeleri ya da bu ilişkilerin zamanla pasif hale gelmesiyle sadece sembolik açıdan öneminin kalması, yerel düzeyde gerçekleştirilen iş birliklerinden istenen sonuçların alınmasını engellemektedir.

Sonuç olarak, çevre sorunları dünyanın hangi yerinde yaşanıyor olursa olsun sınır tanımayan ve karmaşık bir doğaya sahiptir. Sınır aşan bir sorundur, çünkü çevre sorunları sadece sorunun ortaya çıktığı yeri etkilememektedir. Karmaşık bir sorundur, çünkü çevre sorunlarının tek bir çözümü

bulunmamakta hatta bu soruna ilişkin kesin bir çözüm yolu da söz konusu olamamaktadır. Uluslararası ilişkiler alanının gelişimiyle paralel olarak çevre sorunları karşısında alınacak önlemler ve tedbirler, yine bu sorunların doğasına uygun olarak karmaşık bir çözüm anlayışını gerektirmektedir. Bu bağlamda, her düzeyde uluslararası iş birliği zorunlu bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. Karadeniz havzası özelinde de var olan bu durum, birçok yönetim düzeyinde iş birliğinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Kurulan uluslararası iş birliklerinin niceliksel olarak daha da artması beklenmektedir. Bununla birlikte, iş birlikleri her zaman için bu birlikteliklerden beklenen nihai sonuçların elde edilmesi ile neticelenmemektedir. Önemli olan unsurlardan biri çevrenin kurulan iş birliklerinde gerçek anlamda öncelikli amaçlar arasında yer almasıdır. Bu bağlamda iş birliklerinin kuruluş amacı, bir araya gelen ortakların yapısı ve çıktılarının denetimi her zaman için göz önünde bulundurulması gereken önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Diğer yandan, her düzeyde iş birliğinin sağlanması etkili bir koordinasyonun oluşturulmasına bağlıdır. Özellikle çeşitli yönetim düzeyleri arasında, farklı idareler arasındaki süreçlerin birbirini takip edebilmesi ve haberdar olunabilmesi adına ara bir koordinasyon biriminin oluşturulması önemlidir.

Kaynakça

- Acuto, M. ve Rayner, S. (2016), "City Networks: Breaking Gridlocks on Forging (New) Lock ins?", *International Affairs*, 92 (5), 1147-1166.
- Akan, G. ve Büyükgüngör, H. (2000), "The Black Sea" , *Marine Pollution Bulletin*, 41 (1-6), 24-43.
- Alada, A.; Gürpınar, E. ve Budak, S. (1993), "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler "İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi", 3-4-5, 93-108.
- Alkan, A.; Serkan S. ve Dilek F. (2008), "Kirlilik ve Karadeniz" *SÜMAE Yunus Araştırma Bülteni*, 8(1), 6-7.

- Arslan, N. T. ve Ökmen, M. (2005), "The Economical and International Dimensions of The Environmental Problems, Environmental Problems in the Black Sea Region and The Role of The Voluntary Organizations", *Building and Environment* 41, 1040-1049.
- Bat, L.; Öztekin, A.; Şahin, F.; Arıcı, E. ve Özsandıkçı, U. (2018), "An Overview of the Black Sea Pollution in Turkey", *Mediterranean Fisheries and Aquaculture Research*, 1(2), 67-86.
- Bay A. ve Çalışkan V. (2020), "Türkiye'nin Uluslararası Kardeş Şehir İlişkilerinde Mekânsal Dağılım Özellikleri: Politik ve Coğrafi Etkiler", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 73-92.
- Church, A. ve Reid, P. (1996), "Urban Power International Networks and Competition: The Example Cross-Border Cooperation", *Urban Studies*, 33(8), 1297-1318.
- Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution, (1992), <http://www.blacksea-commission.org/Downloads/Convention.pdf>, Erişim Tarihi: 27.12.2020.
- Curtis, S. ve Acuto, M. (2018), *The Foreign Policy of Cities*, *The RUSI Journal*, 163(6), 8-17.
- Dommergues, P. (1992), "The Strategies for International and Interregional Cooperation", *Ekistics*, 7-12.
- Duchacek, I. D. (1984), "The International Dimension of Subnational Self Government", *Publius: The Journal of Federalism*, 14(4), 15-31.
- Durusu, B. (2010), "Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunmasında Uluslararası İşbirliği ve Ortak Denetim Projesi", 21(77), 171-178.
- Erbay, Y. ve Yener, Z. (1998), "Sınırötesi İşbirliği: Türk Yerel Yönetimleri İçin Yeni Bir Açılım." *Çağdaş Yerel Yönetimler* 7(2), 11-25.
- Erkmenoğlu, F. (2001), "Karadeniz Ekonomik İşbirliği (Kei) - Örgütünün Dünü, Bugünü ve Geleceği", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 2.

- Erkut, G. ve Baypınar, M. B. (2006), "Regional Integration in the Black Sea Region: the Case of Two Sisters, Istanbul and Odessa", 46th European Regional Science Association Congress Enlargement, Southern Europe and the Mediterranean, 30th August, 3rd September, Volos, Greece.
- Görer, N. ve Duru, B. (2001), "Türkiye'de Kıyı yönetimi Uygulamaları",
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/41378/2048.pdf?sequence=1>, Erişim Tarihi: 20.12.2020.
- Güneş, Ş. (2001), "Karadeniz'de Çevresel İş Birliği, 1992 Bükreş Sözleşmesi", ODTÜ Gelişme Dergisi, 28(3-4), 311-337.
- Karabulut, B. (2015), "Birleşmiş Milletler'in Küresel Güvenlikteki Rolü ve Çevre Güvenliği Bağlamında Karadeniz Havzasındaki Faaliyetleri", Karadeniz Araştırmaları, 48, 43-58.
- Kayhan, A. K. (2013), "Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme", Public and Private International Law Review, 33(1), 61-90.
- Köse, Ö.; Taner, A. ve Erkan, B. (2013), "International Cooperation for Saving The Black Sea and The Coordinated Parallel Audit by SAIs of The Region", Yönetim ve Ekonomi, 20(1), 105-117.
- Mikenberg, E. (2006), Pskov Region of the Russian Federation as Foreign Policy Actor, Faculty of Social Science, Department of Central and East European Studies, University of Glasgow.
- Ökmen, M. (2011), "Karadeniz'de Çevre Sorunları ve İşbirliğine Yönelik Yerel, Bölgesel Perspektifler", Bilig, 56, 165-94.
- Özel, M. (2009), "Bölgelerarası (Sınırötesi) İşbirliği ve Avrupa'da Gelişimi", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(2), 70-85.
- Plujim, R. V. D. ve Melissen, J. (2007), City Diplomacy: The Expanding Role of Cities in International Relations. The Netherlands Institute of International Relations

- Clingendael.
http://www.clingendael.nl/publications/2007/20070400_cdsp_paper_pluijm.pdf, (17.01.2021).
- Protection of the Black Sea Ministerial Declaration Odessa, 7 April 1993 (1994), *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 9(1), 72-75. doi:10.1163/157180894x00331.
- Rio Declaration on Environment and Development (1992), <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf>, Erişim Tarihi: 17.1.2021.
- Rittel, H. W. J. ve Webber, M. M. (1973), "Dilemmas in a General Theory of Planning", *Political Science*, 4, 155-169.
- Sav, Ö. N. (t.y.), "Karadeniz'de Deniz Çevresinin Korunması İçin Alınan Önlemler", <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/52158/5140.pdf?sequence=1>, Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020), <https://csb.gov.tr/dokumanlar?page=12>, Erişim Tarihi: 31.10.2020.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 18.12.2020.
- Tschudi, H. M. (2002). Promoting transfrontier co-operation: an important factor of democratic stability in Europe, Strasbourg, 4-5 June 2002.
- TUDAV (Türk Deniz Araştırmaları Vakfı), <https://tudav.org/dunya-karadeniz-gunu-2020/> Erişim Tarihi: 14.01.2021.
- United Nations Environment Programme (1972), "Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment", https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P514_IEL_K3736-Demo/treaties/media/1972%20Stockholm%201972%20%20Declaration%20of%20the%20United%20Nations%20

Conference%20on%20the%20Human%20Environment%20-%20UNEP.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2020.

United Nations General Assembly (1992), "Report of the United Nations Conference on Environment and Development", https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2020.

Yalçınkaya, A. (2017), "Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 5(Özel Sayı), 1-19.

Yokuş, S., H.; Azarkan, E.; Erdem, F. H. ve Baran Çelik, N. (2020), "Küresel Çevresel Yönetişim Bağlamında Uluslararası İşbirliği ve Çevresel Yönetişim Uygulamasında İsveç Örneği", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(25), 96-120.

4392 Sayılı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (1999), <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4392.html>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.